

БЕЗПЕКОВИЙ СЕКТОР ДЕРЖАВИ

УДК 378:355.271(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.14>

ВИЩА ОСВІТА І НАУКА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, СТРАТЕГІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Бесчастний Віктор Миколайович,

orcid.org/0000-0002-4650-7371

доктор юридичних наук, доктор наук
з державного управління, професор,
заслужений юрист України,
керівник Секретаріату
(Конституційний Суд України,
м. Київ, Україна)

У статті висвітлено сучасний стан вищої освіти і науки в Україні: окреслено основні виклики, спричинені реаліями війни, та пріоритети розвитку в проєкції перспектив повоєнного відновлення країни. Звернено увагу на ряд проблемних чинників, що мають ключове значення та системний вплив на функціонування сектору вищої освіти і науки України в нинішніх умовах, зокрема: руйнування інфраструктури, зменшення кількості студентів і викладачів, звуження академічної мобільності, фінансово-ресурсні обмеження, соціальні виклики, регуляторна суперечливість і невизначеність перспектив повоєнного відновлення. На основі аналізу політико-правових, стратегічних документів, спрямованих на оптимізацію функціонування системи вищої освіти з урахуванням наявних викликів, визначено пріоритетні напрями реформування галузі, зокрема у проєкціях поглиблення автономії університетів, інтеграції з європейським освітнім простором, технологічної модернізації освітнього процесу, оновлення освітніх програм, зокрема в контексті розвитку наукової діяльності, практичної складової та навичок «soft skills». Обґрунтовано доцільність оновлення парадигми функціональності вищої освіти за принципом соціальної відповідальності. Проаналізовано впровадження дистанційного навчання, цифровізації освітнього процесу та інклюзії як стратегічних інструментів сталого збереження освітнього потенціалу країни. Висвітлено питання регуляторної невизначеності, правового забезпечення, соціальної підтримки студентів та розвитку патріотичного виховання. Обґрунтовано, що стійкість та модернізація вищої освіти потребують комплексної державної стратегії, яка враховує євроінтеграційні пріоритети, інноваційний розвиток та забезпечення рівного доступу до освіти. Зазначено, що вища освіта є не лише освітнім процесом, а й фундаментом національної ідентичності.

Ключові слова: вища освіта, наука, правовий режим воєнного стану, реформа, стратегічні цілі, інклюзивна освіта, академічна мобільність, цифровізація, автономія університетів.

© Бесчастний В. М., 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

HIGHER EDUCATION AND SCIENTIFIC DEVELOPMENT IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: CHALLENGES, STRATEGIC APPROACHES, AND FUTURE PROSPECTS

Beschastnyy Victor Mykolaiovych,
orcid.org/0000-0002-4650-7371
Doctor of Science of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Secretariat
(Constitutional Court of Ukraine,
Kyiv, Ukraine)

The article examines the current state of higher education and scientific research in Ukraine, outlining the principal challenges posed by the realities of war and identifying development priorities in the context of the country's post-war recovery. It highlights a range of critical factors exerting systemic influence on the functioning of Ukraine's higher education and science sector under current conditions, including: the destruction of infrastructure, a decline in the number of students and academic staff, reduced academic mobility, financial and resource constraints, social challenges, regulatory inconsistencies, and uncertainties regarding the prospects for post-war reconstruction. Based on an analysis of political, legal, and strategic frameworks aimed at optimizing the higher education system in light of these challenges, the study identifies key directions for sectoral reform. These include strengthening university autonomy, advancing integration with the European Higher Education Area, modernizing educational processes through technological innovation, and updating curricula – particularly with regard to enhancing scientific research, practical training, and the development of “soft skills.” The article substantiates the necessity of redefining the paradigm of higher education around the principle of social responsibility. The paper further explores the role of distance learning, digitalization of the educational process, and inclusive education as strategic instruments for preserving the country's educational potential in a sustainable manner. It addresses issues of regulatory uncertainty, legal frameworks, student support mechanisms, and the cultivation of patriotic education. The study argues that the resilience and modernization of higher education require a comprehensive national strategy that incorporates European integration priorities, fosters innovation, and ensures equitable access to education. It emphasizes that higher education represents not merely an educational process but also a cornerstone of national identity.

Key words: higher education, science, legal regime of martial law, reform, strategic objectives, inclusive education, academic mobility, digitalization, university autonomy.

Вступ. Повномасштабна війна, розв'язана росією проти України, стала безпрецедентним викликом для всіх сфер суспільного життя, зокрема вищої освіти і науки. За три з половиною роки воєнного стану система вищої освіти зазнала значних втрат, але водночас продемонструвала вражаючу стійкість та здатність адаптуватися до надзвичайних умов, по суті – умов виживання. Наразі ми стоїмо перед потребою не лише у відновленні, а й системній модернізації галузі, яка б відповідала сучасним міжнародним стандартам, передусім євроінтеграційним вимогам, та стала одним із драйверів повоєнного відновлення країни.

Метою статті є аналіз сучасного стану, висвітлення основних проблем, окреслення перспектив розвитку вищої освіти і науки в Україні в умовах правового режиму воєнного стану, а також визначення ключових напрямів реформування галузі на основі нормативно-правових документів та стратегічних планів.

Актуальний стан вищої освіти України сьогодні відображають насамперед загальні виклики, з якими країна зіткнулася внаслідок війни.

Демографічна криза, яка наразі є найбільш системною проблемою для країни, позначилася і на секторі вищої освіти. Різке зниження кількості вступників до українських закладів вищої освіти (далі – ЗВО) насамперед обумовлене поєднанням демографічного спаду за загальної ситуації зменшення народжуваності, збільшення студентської міграції, що спостерігалось протягом останніх десятиліть, а також масової міграції населення через війну. Це підтверджують офіційна статистика, аналітичні звіти, соціологічні дослідження та рейтинги ЗВО. Так, за офіційними даними, у 2024 році до українських університетів вступило близько 190 тисяч студентів, що становить найменший показник за останні дев'ять років. Для порівняння: у 2023 році кількість вступників склала 267 тис. осіб [1], тоді як у 2006 році ця цифра була найбільшою за часів незалежної України і становила 507 тис. осіб [2]. Невтішними є й показники зростання студентської міграції: з 21 тис. осіб у 2008/2009 навчальному році до 115 тис. осіб у 2023/2024. У відносних величинах це зростання з 2% до 11% від загальної кількості студентів в Україні, які навчаються на денній формі, відбулося, зокрема, й через те, що кількість студентів в Україні за цей час знизилася на понад 21% [3].

Безпекові виклики та інфраструктурні руйнування ЗВО, особливо тих, що розташовані в зонах активних бойових дій або поблизу них, загрози постійних обстрілів – питання виживання ЗВО України. За даними Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) за час війни в Україні пошкоджено 122 ЗВО, з них 2 – знищені повністю [4]. Через обстріли, бомбардування та ракетні удари значна частина ЗВО, насамперед університети Харкова, а також вищі Сумської, Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей, були пошкоджені або зруйновані частково чи повністю. Окремий блок проблемних питань стосується ЗВО, які були *релоковані* до безпечніших регіонів України. З 2014 року кількість таких сягає понад 40 (станом на 2022 рік [5, 56]), серед них 2 були переміщені двічі. Вони стикаються з великою кількістю проблем, які наразі не мають свого вирішення навіть на рівні загальної стратегії [5, 58–59]. Значна частина ЗВО по всій Україні зазнала різних за обсягом руйнувань, а це втрати матеріально-технічної бази: навчальні корпуси, лабораторії, бібліотеки, гуртожитки, об'єкти спортивної, оздоровчої інфраструктури тощо. При цьому значні ресурси скеровують на обладнання укриттів та посилення безпекових умов. Це, у свою чергу, вимагає альтернативних форм навчання, а відповідно – технологічної та технічної реновації навчального процесу.

Так, запроваджений із міркувань безпеки, мінімізації ризиків для життя та здоров'я студентів і викладачів **онлайн-формат дистанційного навчання** (досвід якого напрацьовано ще за часів Covid-19) в умовах війни забезпечує також безперервність освітнього процесу, сприяє економії ресурсів, розвитку цифрових компетенцій, інтеграції української освіти у світовий простір. Водночас ефективна організація дистанційного навчання залежить від електронних ресурсів (таких як *Learning Management System/LMS* – система управління та електронного навчання), вимагає належного збереження важливої інформації на «дзеркальних» серверах, що, звісно, залежить від належного технічного та технологічного забезпечення, яке зазвичай не є достатнім та доступним для українських ЗВО (зокрема через високу вартість, технологічну складність запровадження [5, 57], відсутність цифрових навичок тощо).

Фінансові обмеження та нестача ресурсного забезпечення (зокрема енергозабезпечення, інтернет) в умовах війни спричинені загальним скороченням бюджетного фінансування через перерозподіл коштів, переважне їх спрямування на оборонні та безпекові потреби. Так, у 2024 році видатки на вищу освіту хоча й були анонсовані на

збільшення та становили близько 170 млрд грн [6], але реальне фінансування багатьох ЗВО зменшено через пріоритетні потреби безпеки та відновлення інфраструктури (облаштування укриттів, відбудова руйнувань, придбання резервних джерел живлення тощо). Адже руйнування енергетичної інфраструктури та проблеми із забезпеченням електропостачання ставлять перед ЗВО завдання забезпечити проведення онлайн-занять. Водночас багато міжнародних фондів і програм під час війни призупинили чи обмежили підтримку українських ЗВО або зосередилися лише на гуманітарній допомозі. Зменшення кількості студентів-контрактників спричинило зниження надходжень від навчальних послуг, що становило значну частину доходів багатьох ЗВО. За таких умов деякі заклади стикаються із затримками виплат заробітної плати викладачам та адміністративному персоналу, за загального збільшення навантаження та вимог, що призводить до відтоку кадрів.

Відтік кадрів і науковців, зокрема через виїзд їх за кордон, зумовлює загальну проблему «*brain drain*» (відтік мізків) [7, 16, 41], що призвело також до браку профільних фахівців і недоукомплектованості кафедр ЗВО. Згідно з дослідженням станом на початок 2023 року майже 15% науковців перебували за кордоном; понад 38% є внутрішньо переміщеними особами, через війну українські освітяни втратили роботу, частину зарплати, кошти на проекти [7, 20].

Системність окреслених проблем спричиняє **зниження якості освітніх послуг**. Дистанційне навчання також не завжди забезпечує належну якість освіти, особливо для ряду спеціальностей, де потрібні лабораторні та практичні заняття. До того ж застарілі навчальні програми, що здебільшого ґрунтуються на *знаннєвій* парадигмі, не враховують сучасних запитів на компетентнісний підхід та інтегрування в освітній процес практичної складової зі здобуття навичок «*soft skills*». Війна також значно обмежила **академічну мобільність**, ускладнила міжнародний обмін студентами та викладачами, що негативно впливає на якість освіти та наукову співпрацю. Недостатній рівень англомовних програм, низький відсоток подвійних дипломів (менше 5% студентів українських ЗВО беруть участь у програмах подвійного дипломування [5, 58–59]) свідчать про обмеженість інтеграційного ресурсу нашої вищої освіти на інституційному рівні.

Соціальні виклики для вищої освіти охоплюють цілу низку питань: від створення безпечних умов для навчання та соціальної підтримки до вирішення питань соціальної нерівності у доступі до освіти, надання психологічної допомоги та формування мотивації. Зокрема, це стосується забезпечення освітніх потреб для таких соціальних груп, як внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю, учасники бойових дій, діти з пільгових категорій та інші. Відсутність системної психосоціальної підтримки студентів та викладачів у ЗВО сьогодні є одним із найгостріших викликів.

Питання **регуляторної невизначеності** щодо інфраструктурного відновлення галузі вищої освіти зумовлені відсутністю чітких планів із відновлення інфраструктури та кадрів, суперечливістю окремих регуляторних актів (приміром, постановами Уряду щодо ЗНО та НМТ, урядовими актами та наказами МОН щодо ЄФВВ), що створює ризики для стійкого розвитку галузі. На тлі наявних проблем критично сприймаються анонси про ґрунтовні зміни інфраструктури вищої освіти, зокрема скорочення ЗВО щонайменше удвічі, впровадження системи освітніх грантів і скасування стипендій для всіх [8].

Воєнний час для забезпечення стійкості держави вимагає загальної мобілізації усіх владних ресурсів, максимальної згуртованості суспільства, зокрема галузі освіти і науки. Адже ця сфера, передусім сектор вищої освіти, – це запорука нашого майбутнього. Комплексне вирішення нагальних проблем вищої освіти і науки в Україні

в умовах правового режиму воєнного стану та у контексті окреслення перспектив розвитку потребує стратегічного бачення та планування.

Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки [9] (далі – Стратегія) визначено ключові напрями реформування галузі. Серед основних трендів, що формують Стратегію, зокрема, є: автономія університетів, адаптація до стандартів Європейського простору вищої освіти (євроінтеграція); перехід до гібридних та дистанційних форматів навчання (цифровізація); модернізація освітніх програм; соціальна інклюзія. Спрямовані МОН на реалізацію Стратегії певні ініціативи щодо реформи системи вищої освіти стали предметом оцінки в аудиторському звіті Рахункової палати «Проблеми мережі закладів вищої освіти: далі утримувати чи реформувати» [10]. У цьому Звіті, зокрема, визначено, що мережа ЗВО в Україні, яка функціонує сьогодні, не відповідає сучасним потребам економіки і суспільства, а самі заклади є неконкурентоспроможними на міжнародному ринку вищої освіти. Пропонована МОН ініціатива щодо зменшення кількості ЗВО декларує оптимізацію ресурсів і підвищення якості освіти. Однак в умовах воєнного стану законодавчі ініціативи з реалізації таких ініціатив призупинені, оскільки пріоритет наданий іншим напрямкам реформування, як-от: запровадження індивідуальних освітніх траєкторій для студентів та розвиток грантової системи оплати за навчання [11]. З огляду на це, вважаємо актуальним питання про подальшу долю ЗВО, які зазнали релокації з територій, що тимчасово окуповані або прилеглі до зон активних бойових дій. Дотримуємося позиції, що стратегічна мета територіального відновлення України та її інфраструктури має екстраполювати на збереження таких ЗВО як перспективно включених в освітню мережу на деокупованих територіях. Наразі ці питання є предметом моніторингу, що здійснюється відповідно до Плану заходів з відновлення освіти на деокупованих територіях на 2024–2027 [12]. Водночас вони мають перебувати під пильною увагою громадськості, зокрема освітньо-наукової спільноти, насамперед відповідних територій.

Особливого значення в умовах воєнного стану набуває *Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання до 2029 року* [13]. Нею передбачено: створення єдиної системи інклюзивного навчання в розвиток державної політики щодо здобуття якісної освіти кожною особою відповідно до її потреб; системне забезпечення доступності закладів та установ освіти, умов безпечного освітнього середовища; ефективна координація між центральними та місцевими органами влади, закладами освіти та громадськими організаціями; удосконалення механізму державної підтримки особам з особливими освітніми потребами тощо. В рамках реалізації цілей щодо освітньої інклюзії в системі вищої освіти схвалений Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти.

Політичні пріоритети щодо розвитку вищої освіти і науки в Україні в умовах воєнного стану окреслюють законодавчі ініціативи, втілені шляхом внесення змін до *Закону України «Про вищу освіту»*. Зокрема, вони спрямовані на: сприяння волонтерській діяльності серед учасників освітнього процесу ЗВО (п. 16-1 ч. 3 ст. 34); підтримку внутрішньо переміщених осіб із тимчасово окупованих територій (абз. 3 ч. 3 ст. 44); державну цільову підтримку для здобуття вищої освіти для пільгових категорій осіб, таких як: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, їхні діти, особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та інші (абз. 1 ч. 15 ст. 44); стимулювання наукової роботи в ЗВО (ст. 55). Останні зміни стосуються освітніх гарантій (збереження місця навчання, виплати стипендії після поновлення на навчанні) для військовослужбовців віком від 18 до 25 років, які проходять військову службу за контрактом або за призовом під час мобілізації, на особливий період [14].

З метою збереження людського та інтелектуального капіталу країни, створення умов для збереження соціальних і культурних зв'язків з Україною її громадян, насамперед молодих українців, які перебувають за кордоном, через освітню інтеграцію та навчання, забезпечення академічної свободи, за дорученням Президента України Кабінет Міністрів України ухвалив рішення щодо надання права виїзду за кордон чоловікам віком від 18 до 22 років [15].

У вирішенні питань *інфраструктурного забезпечення* ЗВО, що зазнали найбільш суттєвих руйнувань і втрат, звісно, розраховуємо на розуміння та підтримку з боку держави. Разом із тим, створення матеріально-технічної бази та належних побутових умов для студентів має також бути у фокусі уваги самих ЗВО. Насамперед це пошук альтернативних форм і засобів матеріальної підтримки та заохочення. Перспективними в цьому аспекті є такі форми, як академічне партнерство, академічний обмін, зокрема, грантові програми, інтегрування складових стажування в іноземних вишах-партнерах, можливо за короткими модульними програмами, проведення лекцій, тренінгів тощо. Державна політика підтримки студентів і молодих вчених має отримати втілення в політиці діяльності кожного ЗВО у відповідних навчальних, освітніх формах, як-от: проведення тематичних олімпіад, конкурсів різного рівня, академічних читань, семінарів, організації центрів/проектів фахової досконалості за участю представників роботодавців, фахових майстер-класів.

Очевидно, вища освіта має набувати форм, що відповідають сучасним запитам на перспективу, отже, бути *конкурентно-орієнтованою*, а це вимагає врахування глобального контексту розвитку: світових інтеграційних процесів, цифровізації, використання інноваційних технологій, штучного інтелекту тощо. Це ставить на порядок денний розвиток форм діджитальної репрезентації університетів, освітніх платформ, водночас пріоритезує питання захисту людини та її прав, зокрема у фокусі загальної політики та системи індивідуальних засобів щодо кібербезпеки, захисту персональних даних тощо.

На часі також питання про *поглиблення демократичних засад і форм* розвитку простору вищої освіти, зокрема за рахунок комунікації ЗВО з усіма суб'єктами публічного управління та стейкхолдерами. Тут слід окреслити перспективи співпраці з молодіжними центрами, проектами, політично орієнтованими інституціями, зокрема Молодіжною радою при Голові Верховної Ради, Радою з молодіжних питань при Президенті України, а також розвивати форми роботи, що посилюють самоврядні засади, громадянський та управлінський активізм, слугують розбудові політики згуртованості.

Виклики війни посилили значення *виховної функції* ЗВО України, оскільки саме вони формують не лише професійні компетенції, а й громадянську позицію, патріотизм, психологічну стійкість та ціннісні орієнтири молоді. У період воєнного стану актуальність посилюється потребою у формуванні у студентів почуття національної єдності, готовності до захисту Батьківщини, адаптації до викликів воєнного часу. Впровадження в навчальний процес складової щодо патріотичного виховання з поглибленням української національної ідентичності є формою реалізації державної політики, що втілена, зокрема, в законах України «*Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності*» [16] та «*Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу*» [17]. Адже наскрізна інтеграція політики патріотичного виховання в освіту усіх рівнів має стати фундаментом національної згуртованості та стійкості. Загальною вимогою є також створення умов для підвищення рівня фізичної підготовки і культури та забезпечення проходження обов'язкової базової загальновійськової підготовки,

актуальним також є впровадження у навчальний процес освітніх курсів/модулів, практичних семінарів із надання первинної, екстреної медичної допомоги тощо.

Сьогодні вища освіта в Україні – це не лише про професійні знання і фах, це про майбутнє України, про національну ідентичність і цінності, про людський та інтелектуальний капітал нашої країни, яка захищає свій цивілізаційний вибір і право бути. Сьогодні як ніколи усі ми усвідомлюємо, що наша молодь є творцем майбутнього, і не лише українського, а й у контексті історії світу. Тож маємо відповідальність перед молодими українцями створити усі умови, щоб допомогти їм в їх історичній місії. Це виклик для усього освітянського корпусу і це наш обов'язок.

Висновки. ЗВО України стикаються з безпрецедентними викликами через війну, але завдяки комплексу заходів – від обладнання укриттів до релокації та дистанційного навчання – вдається зберегти освітній потенціал, послідовність навчального процесу, забезпечити безпеку його учасників. Водночас є очевидним, що виклики війни вимагають не лише термінових рішень, а й комплексної державної стратегії відновлення, яка враховуватиме як євроінтеграційні цілі держави щодо входження України в Європейський простір вищої освіти, так і формування нової парадигми організації вищої освіти та діяльності ЗВО. Базовим принципом цієї нової парадигми має стати **принцип соціальної відповідальності**, що передбачає створення такої системи вищої освіти, що відповідає сучасним стандартам професійних знань і фахових навичок відповідно до вимог конкурентоспроможності на запити ринку праці, забезпечує науково-інноваційну складову для постійного оновлення та модернізації галузі, гарантує всебічну соціальну підтримку студентам, забезпечує формат інклюзії щодо рівного доступу та умов здобуття освіти, надає психологічну допомогу у кризових ситуаціях та виступає простором формування національної ідентичності, згуртованості та стійкості.

Список використаних джерел:

1. Кількість студентів-першокурсників у 2024 році зменшилася на 80 тисяч. Аналіз тенденцій у вищій освіті. 30 грудня, 2024. *Освіта і наука*. URL: <https://www.oio.com.ua/kilkist-studentiv-pershokursnykiv-u-2024-rocziz-zmenshylyasya-na-80-tysyach/>
2. Статистика вступу 2024 року. URL: <https://swp.school/article/statistika-postupleniya-2024-goda>
3. Вступна кампанія 2024: кількість студентів у вишах стала найнижчою за дев'ять років. 29 січня 2025. URL: <https://nus.org.ua/2025/01/29/vstupna-kampaniya-2024-kilkist-studentiv-u-vyshah-stala-najnyzhchoyu-za-dev-yat-rokiv/>
4. Держстат України: Заклади вищої освіти. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Єгор Стадний. Студентська міграція в західні університети: скільки українців виїхали протягом 2008–2023 років і куди. 5 серпня 2025. URL: <https://voxukraine.org/studentska-migratsiya-v-zahidni-universytety-skilky-ukrayintsiv-vyyihaly-protyagom-2008-2023-rokiv-i-kudy>
6. Через повномасштабне вторгнення РФ в Україні зруйновано 379 закладів освіти : Лісовий під час «години запитань до уряду» у Верховній Раді. Інтерфакс-Україна, 05.09.2025. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1102196.html>
7. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с. URL: <https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>
8. Видатки на освіту: скільки коштів виділяли з бюджету під час війни. 21 березня 2024 року. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/03/21/infografika/ekonomika/vydatky-osvitu-skilky-koshtiv-vydilyaly-byudzhetu-vijny>

9. Збереження науковців в умовах війни та надзвичайних ситуацій : Біла книга, січень 2024. URL: <https://scienceatrisk.org/storage/lp/116/69a1f58953d1475a6209b03396a0710ec83f12fb.pdf>

10. Михайло Винницький, заступник міністра освіти і науки України, розповідає NV про ґрунтовні зміни, що чекають галузь, зокрема скорочення вишів як мінімум у два рази, справедливую систему освітніх грантів і скасування стипендій для всіх. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/vishcha-osvita-2024-mobilizaciya-granti-skasuvannya-stipendiy-yaki-zmini-planuyut-novini-ukrajini-50377677.html#goog_rewarded

11. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

12. Звіт про результати аудиту ефективності на тему «Проблеми мережі закладів вищої освіти: далі утримувати чи реформувати», затверджений Рішенням Рахункової палати 26 листопада 2024 № 54-1. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2024/54-1_2024/Zvit_54-1_2024.pdf

13. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу : Закон України від 23 квітня 2024 року № 3642-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-20#Text>

14. План заходів з відновлення освіти на деокупованих територіях на 2024–2027, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2024 р. № 897-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897-2024-%D1%80#Text>

15. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання до 2029 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 року № 527-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо питань освіти військово-вслужбовців віком від 18 до 25 років, які проходять військову службу за контрактом або за призовом під час мобілізації, на особливий період : Закон України від 31 липня 2025 року № 4562-IX (набрання чинності 22 вересня 2025 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4562-20#Text>

17. Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2025 року № 1031. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031-2025-%D0%BF#Text>

18. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

19. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу : Закон України від 21 серпня 2025 року № 4579-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text>

Дата надходження статті до редакції: 02.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 16.06.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025